

“SIA DE MERCÈ SUA GIRAR SOS CLEMENTS ULLS VERS AQUESTA SUA CIUTAT”. LA COMPLEXA RELACIÓ DE FERRAN II I BARCELONA*

Àngels Casals

Universitat de Barcelona

Resum: L'article proposa una revisió de la relació entre Ferran II i la ciutat de Barcelona a partir d'una anàlisi comparativa amb altres institucions de la Corona d'Aragó i de fixar l'atenció en alguns aspectes claus com són els canvis polítics i financers de la ciutat. La tesi de l'article és que Ferran II va fer una política basada en la correlació de forces i els punts d'equilibri que eren possibles en cada moment. El resultat final seria una pèrdua del pes polític i econòmic de Barcelona que malgrat això continuaria sent la capital de Catalunya.

Paraules clau: Ferran II, Barcelona, insaculació, redreç.

Abstract: The article proposes a review of the relationship between Ferdinand II and Barcelona from a comparative analysis with other institutions of the Crown of Aragon and fix attention on some key issues such as the political and financial changes from the city. The thesis of the article is that Ferdinand II made a policy based on the correlation of forces and equilibrium, points that were possible at all times. The final result would be a loss of political and economic weight in Barcelona that nevertheless remains the capital of Catalonia.

Key words: Ferdinand II of Aragon, Barcelona, sortition, “redreç”.

EN la història catalana i barcelonina, el regnat del darrer Trastàmara juga un paper transcendent, gairebé dramàtic. La fi de la dinastia coincideix amb la fi d'un segle que havia estat traumàtic pel Principat i la seva capital. La suposada crisi baixmedieval i les seves conseqüències, la Guerra Civil de 1462-1472, el conflicte absolutisme-pactisme, el conflicte social tant al món de la pagesia remença com a Barcelona entre els sectors de la Busca i la Biga... Prou elements de controvèrsia historiogràfica a la que cal afegir la valoració ideològica que es va fer per una part del nacionalisme català i del nacionalisme espanyol del regnat. I, per damunt de tots aquests elements,

* Aquest treball forma part del projecte de recerca del Ministerio de Economía y Competitividad “ Los conflictos sociales como resistencia al poder en la periferia del estado moderno. siglos XVI-XVII” (HAR 2013-44687P) i del Grup d'Estudis d'Història de la Mediterrània Occidental (GEHMO) de la Universitat de Barcelona, reconegut com a grup consolidat i finançat per la Generalitat de Catalunya (referència 2014SGR173).

l'obra de Jaume Vicens Vives és encara hores d'ara la referència obligada per a qualsevol estudi.

BARCELONA, FERRAN II I LA CONSTRUCCIÓ D'UN PARADIGMA HISTORIOGRÀFIC
ABANS DE VICENS VIVES

Val la pena fer una breu repassada sobre el paper que se li suposava a Barcelona en la historiografia catalana. De fet, tres idees que provenen dels autors medievals i moderns han quedat fortament adherides a la construcció historiogràfica catalana. La primera és la idea de la comparació amb les ciutats italianes i, més enllà, amb el món clàssic grec i romà. Des del segle xv hi havia un discurs que va permetre els ciutadans honrats reforçar el paral·lelisme amb Venècia, com apareix en l'obra de Francesc Soler de 1621 o fins i tot amb el patriciat de la Roma clàssica com en Antoni Bosc en el seu *Summari, índex o epitome dels títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya de 1628*.¹

La segona idea va ser afavorida per les pròpies reformes de Ferran II: l'assimilació dels cavallers i ciutadans en una sola matrícula culminava les característiques nobles de l'oligarquia, com el jurista Jaume Callís ja havia reivindicat el 1415.² Rendistes que havien assimilat les formes de vida i de comportament de la noblesa, un procés, d'altra banda, no gens diferent de les altres oligarquies de la Corona d'Aragó o la Mediterrània.

La tercera és l'existència d'un discurs jurídic i historiogràfic propi de Barcelona que servís també per legitimar la seva preeminència no només sobre el Principat, sinó també sobre el conjunt de la Corona d'Aragó. Per una ciutat del seu nivell, el discurs jurídic esdevenia una eina per negociar tant amb la Corona com amb la resta de ciutats catalanes i, encara, per les relacions internacionals que Barcelona mantenia al marge de la pròpia monarquia. Igualment, els discurs historiogràfic construït al llarg del segle xv anava en la direcció de legitimar un rol dirigent tant en la història i la política de Catalunya com la de la Corona d'Aragó.³ Aquest discurs es va fer de vegades en competència amb la sobirania reial, especialment durant el període dels Trastàmara que va portar fins a l'enfrontament de 1462.

Aquest discurs de capitalitat era acceptat per les altres poblacions catalanes i tenia expressions polítiques i legals com la presidència del braç reial

¹ J. S. Amelang, *La formación de una clase dirigente, Barcelona 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986, pp. 44-45.

² Es pot seguir l'elaboració d'aquest discurs en J. Ll. Palos, *Catalunya a l'Imperi dels Àustria*, Lleida, Pagès Editors, 1994, pp. 201-203.

³ P. Serrahima i Balius, "Literatura històrica i retòrica municipal a la Barcelona baix-medieval", *Barcelona quaderns d'història*, 20, Barcelona, 2014, p. 29.

a les Corts amb tres síndics, quan cap altre passava de dues –casos com el de Lleida o Perpinyà– i la majoria només en tenia un.⁴ Aquesta funció rectora es reforçaria durant la Guerra Civil i a la seva fi, quan seria el Consell de Cent el que negociaria la Capitulació de Pedralbes amb Joan II mentre que la Generalitat tindria un paper totalment secundari.

Aquesta evolució que es va veure estroncada després de 1472 i no es recuperaria del tot fins ben avançat el segle XVI, va deixar en la identitat barcelonina una empremta inesborrable que formaria part del relat historiogràfic posterior. Serviria per crear un discurs de continuïtat que arrencaria de la formació del Consell de Cent amb Jaume I passant pel reconeixement de Pere el Gran el 1284 de l'entitat política barcelonina en el *Recogneverunt* proceres, sense oblidar el seu paper protagonista en l'expansió hispànica i mediterrània de la Corona. L'escriptor i capità d'infanteria Vicenç de Moradell el 1619 en la seva *Sentencia poética al certamen de la Inmaculada Concepción* no s'estava de comparar l'hegemonia mediterrània de Felip III de Castella amb la que havia tingut Barcelona durant l'Edat Mitjana.⁵

En l'època contemporània, i com bé va assenyalar Ramon Grau: “La supressió del Consell de Cent el 1714 ha deixat marcada una solució de continuïtat entre aquestes primeres etapes i la historiografia posterior sobre Barcelona. Ara bé, en situar el record de l'autonomia perduda com a eix principal, els discursos històrics dels segles XVIII i XIX, sobretot, però també una bona part dels del XX, han mantingut una forta dependència respecte a la producció anterior”.⁶

De fet, l'obra d'Antoni de Capmany ha estat fonamental en la lectura de la Barcelona medieval i moderna. L'evolució històrica del municipi i la seva relació amb la monarquia es dilueixen en favor d'una construcció historiogràfica destinada a lloar les virtuts d'un sistema basat en l'organització estamental, la projecció comercial i el sistema pactista municipal, considerat com a participatiu.⁷ Al marge de les moltes crítiques que el romanticisme i el catalanisme decimonònic li van fer a la seva orientació ideològica,

⁴ Un exhaustiu recull sobre les corts catalanes a E. Serra, “Butlletí bibliogràfic sobre les corts catalanes”, *Arxiu de Textos catalans antics*, 26, Barcelona, 2007, pp. 663-738.

⁵ J. Villanueva, “Els historiadors de la dècada de 1620 i el record de Barcelona com a capital imperial”, *Barcelona quaderns d'història*, 9, Barcelona, 2003, p. 168.

⁶ R. Grau, “Algunes modalitats historiogràfiques barcelonines”, *Barcelona quaderns d'història*, 20, Barcelona, 2014, p. 11.

⁷ A. de Capmany i Montpalau, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1779. Hi ha una extensa bibliografia sobre la vida i l'obra de Capmany des de que Pierre Vilar el reivindicà el 1933. Per una aproximació a la seva idea de la Barcelona medieval: M. López, “La revisió racionalista: Antoni de Capmany”, *Barcelona quaderns d'història*, 9, Barcelona, 2003, pp. 175-184. Una visió de conjunt de la historiografia catalana del segle XVIII: J. Antón Pelayo, “La historiografía catalana del siglo XVIII: luces y sombras de un proyecto ilustrado y nacional”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 18, Alacant, 1999-2000, pp. 289-310.

el seguidisme de Capmany va ser evident com es pot comprovar, per exemple, en l'obra de Pi i Arimon. Les diferències entre el municipi medieval i el modern pràcticament queden esborrades dibuixant –correctament, això sí– una continuïtat històrica des del segle XIII fins al 1714 i convertint la història barcelonina en pràcticament la història de tota Catalunya: “Barcelona, por su importancia bajo todos sus conceptos, ha tomado parte y representado el papel principal en todas las guerras y revoluciones que ha sufrido Cataluña. De ahí proviene que su historia es propiamente la de todo el Principado”.⁸

El garbuix de refregits, tòpics i afirmacions sense contrast documental són característiques de les obres del Vuit Cents i van ser denunciades per autors a cavall entre el segle XIX i XX com Carreras Candi.⁹ Al marge de les seves deficiències metodològiques, la majoria d'aquestes obres amarares de romanticisme i liberalisme, com arreu d'Europa, cercaven les arrels medievals dels estats nacions i les seves institucions i, pels seus autors, la reivindicació d'un passat democràtic que es projectés en el present i creés consciència nacional era una de les funcions que se li suposaven a la història. El gran problema era, en el cas català, que aquesta construcció no derivava en una formació estatal i que, a més, la monarquia en aquest cas jugava a la contra.¹⁰

VICENS I LA SEVA OMBRA ALLARGADA

Nosaltres ens hem trobat amb la situació següent: un nombre gens menyspreable de monografies, la major part de les quals, com hem dit, són veritablement deficients i la necessitat de fer-ne una crítica severa. Ben pocs treballs ens han restat utilitzables, i encara aquests ho han estat no per la visió de conjunt que aportaven, ben sovint desafortunada, sinó per les noves dades que hi apareixen.¹¹

Es podria fer un judici més demolidor? Ben segur que escrit per un jove de vint-i-sis anys hi ha un punt de suficiència juvenil que en disculpa l'exageració injusta. Aconseguí, però, que tothom després d'ell, amb l'excepció de Ferran Soldevila, donessin per bones aquestes paraules i, per tant, una part

⁸ A. Pi i Arimon. “Prólogo”, *Barcelona antigua y moderna*, Barcelona, Imprenta y librería politécnica de Tomás Gorchs, 1854, vol. I, p s/n.

⁹ Segueixo aquí J. M. Torras i Ribé, *Els municipis catalans de l'Antic Règim 1453-1808*, Barcelona, Curial, 1983, pp. 49-51.

¹⁰ Pot seguir-se aquesta evolució històrica en J. Cassasas Ymbert, “La historiografia del positivisme”, A. Balcells (ed.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, pp. 161-186.

¹¹ J. Vicens Vives, *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Ed. Vicens Vives, 2010, vol I, p. 36.

de la historiografia catalana del XIX i primer terç del segle XX quedés condemnada a una foscor en la que ha estat fins no fa tant.

La tesi de Vicens és prou coneguda com per tornar a explicar-la: una oligarquia escindida i incapaç de gestionar una ciutat en una profunda crisi política i econòmica en mig d'un país esgotat. I en aquesta conjuntura, el reformisme de Ferran II –l'anomenat redreç– va consistir en augmentar la presència reial per vèncer la corrupció i l'egoisme dels governants barcelonins i catalans i portar el país pel camí de la lenta, molt lenta, recuperació econòmica i d'una estabilitat política i social que aguantaria sense gaires angoixes, tret de la de 1640, fins el 1714.

Darrera la seva obra, poques coses noves s'han dit en l'àmbit estrictament polític del regnat. La principal raó ha estat la falta de recerca arxivística que volgués remoure la molta documentació que Vicens va deixar per revisar. Per posar un petit exemple, Vicens en l'Arxiu de la Corona d'Aragó va consultar 73 volums de la Cancelleria dels 352 que hi ha catalogats. I, a banda de una petita selecció de volums del fons de Generalitat, set concretament, no va revisar cap altre documentació d'aquest arxiu. Noestic amb això negant la importància de la tesi doctoral de Vicens, en absolut! El que intento explicar és que hi ha molt camp documental per revisar i ampliar l'estudi del regnat. I, per tant, els deixebles de Vicens han fet més aviat exgesi de la seva obra que nova recerca sobre els plantejaments del mestre.

Això no vol dir que estiguem allà on érem el 1937. Els debats sobre la naturalesa de la crisi econòmica del segle XV sembla que han enterrat definitivament la teoria sobre la seva naturalesa sistèmica que havien defensat tant Vicens Vives com Pierre Vilar o Josep M. Salrach. Actualment els treballs més recents, i aquí és destacable la influència de Gaspar Feliu,¹² donen més importància als factors conjunturals, especialment a la catastròfica incidència de la Guerra Civil de 1462. Pel que fa al paper del pactisme en les pugnes polítiques entre el Principat i els Trastàmara també han canviat força. Vicens havia donat una naturalesa de crisi general als enfrontaments polítics del Quatre cents amb una especial responsabilitat de la classe dirigent catalana, més preocupada de salvar la seva posició que de governar en bé del país.¹³ Aquella barreja de conflicte social i decadència econòmica que representà la Guerra Civil¹⁴ ha estat interpretat ara en una dimensió

¹² Una síntesi d'aquest tema: G. Feliu, "La crisi de la Baixa Edat Mitjana", À. Casals (coord.), *Revisió historiogràfica de Jaume Vicens i Vives*, Cabrera de Mar, Galerada, 2010, pp. 37-58.

¹³ J. Vicens Vives, *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona, Ed. Vicens Vives, 1956, pp. 49-54.

¹⁴ Hi va haver un viu i interessant debat en els anys setanta sobre el paper de la guerra civil com a origen o conseqüència de la decadència catalana del segle XV a partir de dues obres: M. Del Treppo, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XV*, Barcelona, Curial, 1976 i C. Carrère, *Barcelona 1380-1462: un centre econòmic en*

molt més política i ideològica.¹⁵ Per últim, els canvis que s'han produït en els estudis sobre el segle XVI¹⁶ català permeten dimensionar d'una forma diferent, fins i tot partint del *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, el regnat del Rei Catòlic i la seva significació històrica per la capital de Catalunya.¹⁷

Però sens dubte, sense els avenços en els estudis dels altres regnes de la Corona durant el govern del Ferran II no s'hagués pogut tornar a redimensionar l'abast i els efectes del «redreç» barceloní. El conjunt permet adonar-se del caràcter circumstancial i de vegades oportunista d'algunes de les actuacions reials i la col·lecció d'èxits i fracassos recol·lectats. La càrrega de les peticions econòmiques sobre València anaven en la direcció contrària a la política que, si fem cas Vicens, s'aplicava a Barcelona. Els resultats de la millora econòmica de la Diputació aragonesa no van tenir correspondència en els avenços en la consolidació del poder reial al regne. Res comparable, però, a l'estrepitós fracàs assolit a Mallorca a causa de la resistència passiva de les seves classes dirigents als diversos intents de racionalitzar el seu deute públic.

I a tots aquests punts caldria afegir el debat enverinat sobre la insaculació, els seus efectes i la seva finalitat. Diem enverinat perquè els autors del segle XIX i part del XX havien escrit sota el paradigma romàntic que havia considerat la intervenció reial en el municipi una atzagaida a l'autogovern municipal i, per extensió, nacional per tal de controlar millor les institucions catalanes. De "l'agonia de Catalunya" amb que valorà Bofarull i Brocà¹⁸ a Santpere i Miquel que qualificà la insaculació de "sistema monstruós"¹⁹ es va formant una imatge autoritària i castellanitzadora del rei, que, amb matissos seguirien Rovira i Virgili i Ferran Soldevila fins arribar a la reivindicació de Vicens. Ja en els anys vuitanta del segle passat, Josep

època de crisi, Barcelona, Curial, 1977-1978. Mentre que l'historiador italià considerava que va ser la guerra la que va estroncar l'economia catalana perquè els mercaders catalans no van saber entendre els projectes d'Alfons el Magnànim, Carrère seguia la lògica de Vicens cercant les causes de la crisi en una falla sistèmica de l'economia i societat del Principat.

¹⁵ Un treball fonamental i recent és la tesi doctoral de Imma Muxella, *La Terra en guerra. L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)*, Universitat de Barcelona, 2013.

¹⁶ Per aquest període els treballs més representatius des de la perspectiva política són: J. Buyreu, *Institucions i conflictes a la Catalunya Moderna*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2005; À. Casals, *L'emperador i els catalans*, Granollers, Ed. Granollers, 2000 i M. Pérez Latre, *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic, Eumo Editorial, 2004.

¹⁷ L'obra que més lluny ha anat en l'evolució interpretativa del regnat, E. Belenguer, *Ferran II*, Barcelona, Ed. 62, 1998.

¹⁸ A. de Bofarull, *Historia crítica civil y eclesiàstica de Cataluña*, Barcelona, Juan Aleu y Fugarull, 1876, vols. 19-20, p. 159.

¹⁹ S. Sanpere i Miquel, *Barcelona, son passat, present y porvenir*, Barcelona, La Renaixença, 1876, p. 118.

M. Torras revaloritzaria la intervenció municipal del rei que tot i desenganxar-se dels vells prejudicis mantindria una visió crítica sobre el veritable valor de la insaculació.²⁰

DESCRIPCIÓ DE LA BARCELONA CIUTAT I CAPITAL

Si haguéssim de jutjar la importància de Barcelona pel seu terme municipal o la seva població, estaríem davant d'una ciutat molt mediocre en l'àmbit europeu. Però el que la feia important era la seva capacitat política: tant pel que fa als seus privilegis com al seu paper de capital d'un país.

Els seus límits estrictes eren els del dit territori estret, “de la Sentència arbitral de 1310, però també amb el territori ample, reconegut a l'usatge Item statuerunt, que establia una zona de pau i treva permanent sota la protecció del comte en què regien les ordinacions de la ciutat de Barcelona (privilegi de confirmació de Jaume II de 1319)”.²¹

A més, hi havia la institució del carreratge, que tenien altres ciutats com Perpinyà, Lleida, Cervera i Girona. Una institució que permetia als municipis que s'acollien escapar als processos d'infeudació de la Corona i a la ciutat augmentar la seva influència i prestigi. Malgrat la seva extensió, a la Corona la seva extensió només l'interessava en determinades circumstàncies: concretament quan la població que s'associava a una ciutat ho feia sortir d'una jurisdicció baronial. Quan la vila era de jurisdicció reial el resultat era una pèrdua de la capacitat d'influència pel monarca i un maldecap si pretenia vendre la seva jurisdicció en algun moment. En 1485 Barcelona disposava de 74 carrers distribuïts arreu de Catalunya: des de la Vall de Ribes al Pirineu fins a Montbrió del Camp en el sud. El ventall d'obligacions i drets era divers: ajut militar a Barcelona i econòmic per la realització d'obres d'interès general com la muralla o el port. A canvi, a banda de la protecció de la capital també es gaudien de les franqueses conquerides per Barcelona en relació a la monarquia.

Hi ha, al marge, alguns aspectes fonamentals a no perdre de vista: un dels compromisos que prenién els nous “carrers” era el de consultar qualsevol decisió important amb el Consell de Cent, amb el poder i influència que se'n derivava.

Per altre banda, l'extensió geogràfica suposava una, diguem-ne intrusió, de la capital catalana en altres vegueries i zones del país en clara competència amb capitals regionals com Vic, per posar un cas. Una influència i presència que s'afegia a la que se'n derivava de la capitalitat i el pes econòmic de la ciutat.

²⁰ J. M. Torras i Ribé, *Els municipis...* (1983).

²¹ E Serra, “Poder polític: municipi, Generalitat i virrei”, *Quaderns d'Història*, 9, Barcelona, 2003, p. 25.

El carreratge va entrar en crisi després de la Guerra Civil. Als estralls que va provocar, cal sumar que Joan II es va veure prou amb cor per tornar a alienar “carrers” com la Vall de Ribes, Montbui, Santpedor, Moià i altres més. Encara que algunes van aconseguir revertir-les, com en el cas de Mataró el 1481 o d’altres encara més tard com Montmeló el 1495,²² aquella situació era suficient per aturar la possible expansió de Barcelona pel territori agreujada la situació per la renúncia a futures recuperacions jurisdiccionals de la Corona consagrada en les corts de 1481.

Un altre de les vies d’influència era el seu paper de senyora feudal. El procés de compra de baronies havia començat el 1391 amb l’adquisició de les alienacions fetes per la Corona el 1391: Sabadell, Terrassa, Arraona Tàrraga i Vilagrassa i Elx i Crivillent al Regne valencià. Aquesta política expansiva es continuà al llarg del xv amb l’adquisició, entre d’altres, de viles estratègiques com Flix i la Palma el 1400. Aquestes dues poblacions permetien controlar el tràfic comercial per l’Ebre, especialment el de cereal.²³ La darrera adquisició va ser la vila de Montbui el 1490, que irònicament havia estat abans carrer de Barcelona.²⁴ En 1473, però, a petició del príncep Ferran el derrotat Consell de Cent acceptà el retorn de les viles valencianes a la Corona.²⁵

Com a capital política, va mantenir un lideratge minvat per la derrota en la guerra civil. En 1476 va poder mantenir el privilegi d’encunyació de moneda contra la voluntat reial; també va continuar sent el cap del braç reial a les corts amb una presència de tres síndics, més que qualsevol altre ciutat, i des de 1510 conservava els processos del braç reial en el seu arxiu.

Quan s’introduí la insaculació a la Generalitat a instàncies de Ferran II, el paper de Barcelona va ser prou significatiu i reflex de la seva major presència i preeminència en el braç reial. De les 54 persones nomenades per les corts

²² M. T. Ferrer Mallol, *L’associació de municipis a l’Edat Mitjana. El carreratge de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1999, pp. 32-33.

²³ M. T. Ferrer Mallol, “Flix, un port fluvial blader per a Barcelona. La compra de la Baronia de Flix i La Palma l’any 1400”, *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 23-24, Barcelona, 2002, pp. 465-507. Cal fer notar que després de la guerra van ser embargades per Joan II i Barcelona no les recuperà fins el 1481.

²⁴ Caldes i la Roca havien estat lliurades per Joan II a Martí Joan de Torrelles. Els veïns d’ambdues poblacions van pagar redimir-se, però van preferir que la redempció es fes a nom de la ciutat de Barcelona, ja que vist el fracàs del carreratge per mantenir-los dins la jurisdicció reial, van preferir restar sota la jurisdicció baronial barcelonina. M. T. Ferrer Mallol, “Viles i llocs associats a Barcelona a l’Edat Mitjana. El carreratge”, *XVII Congrés d’Història de la Corona d’Aragó. El món urbà de la Corona d’Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, vol. I, pp. 293-314.

²⁵ J. D. Garrido i Valls, “Les rendes de les senyories barcelonines d’Elx i Crivillent (1391-1473)”, *XVII Congrés d’Història de la Corona d’Aragó. El món urbà de la Corona d’Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, vol. I, pp. 359-370.

per a fer la llista –divuit per braç– Barcelona va aportar-ne cinc, mentre que Girona i Lleida dues i la resta de les viles presents a les corts una²⁶ a la Generalitat el 1493, es va arribar a un acord entre les ciutats del braç reial que assegurava que de cada tres triennis, en un hi hagués un diputat de Barcelona i en el següent un oïdor i només en el tercer no hi hagués ningú de la capital²⁷ i s'insaculaven 39 barcelonins d'un total de 89 en les llistes per diputats i 55 de 189 en les llistes d'oïdors. Una presència clarament inferior a la que tenien València²⁸ i Saragossa²⁹ a les diputacions respectives.

La capitalitat també la reforçava la presència de les grans institucions, tant la Generalitat com de la Corona. El lloctinent i els altres oficis de la Corona com el de Batlle General o Mestre Racional, l'Audiència i la Inquisició des de 1487 van fer de pol d'atracció per la resta del país: ja fos pels afers que particulars i municipis haguessin de fer davant alguna de les institucions presents com perquè mai va deixar de ser referència política per la resta del Principat. Encara que uns anys després de la mort de Ferran II, el 1520 l'acció dels habitants de Cambrils n'és una bona molt gràfica –ni que sigui per la seva excepcionalitat– d'això que estem dient. El 8 de maig 200 habitants d'aquesta població costanera del sud del país s'havien presentat a Barcelona. Era una vila que havia estat carrer de Barcelona i que malgrat això havia estat lliurada del 1470 al llavors encara només comte de Cardona. Totes les protestes dels cambrilencs havien estat inútils i havien posat un plet per poder tornar a la Corona que va topiar amb accions amenaçadores del seu senyor. Per això havien decidit anar a Barcelona, per despertar la solidaritat de l'antic cap i plantejar davant l'Audiència les seves reclamacions. La resposta que van rebre va ser una absoluta passivitat.³⁰

LA SITUACIÓ –OBJECTIVA I SUBJECTIVA– DE BARCELONA

Al començament del regnat, la ciutat era ben conscient de la seva situació de crisi i, fins a cert punt, d'abandonament per part dels seus reis. No

²⁶ E. Serra i Puig, "Introducció", *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General de Catalunya (1493-1714)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 30.

²⁷ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA): Generalitat, Série G, Reg. 155, 2. Citat a: F. X. Riera Hernández, *Ferran II i la Generalitat de Catalunya (1479-1494)*, Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, 2015, pp. 652-656.

²⁸ Recordem que la Generalitat valenciana havia estat intervinguda gairebé al mateix temps que la catalana, tot i que en el seu cas el control reial es mantindria fins al 1510. J. M. Castillo del Carpio, "Poder municipal y Generalidad en la Valencia de Fernando II", *Saitabi*, 43, València 1993, pp. 195-204.

²⁹ A Aragó, en la intervenció reial de 1495: "el problema no estriba en cambiar el sistema, sino en purificarlo", J. A. Sesma Muñoz, *La Diputación del reino de Aragón en la época de Fernando II*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1977, p. 68.

³⁰ E. Duran, *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial, 1982, pp. 222-224.

resulta gens sorprenent, que en l'entrada dels nous sobirans, Santa Eulàlia, la patrona de la ciutat, li demanés a Isabel de Castella:

*Pus ha disposat la magestat divina
visitar vos sta ciutat famosa
vullau mirar, senyora virtuosa,
los mals qui tant la porten a rohina.
Jo le-us coman fins ací conservada
per mi, qui so, màrtir, d'ella patrona.
Sper en Déu la vostra Barsalona
en un moment per vos serà tornada
vivificada
e prosperada.
Mas cogitau, reyna tant desijada,
dar-ne rahó a Déu qui us ha creada.³¹*

El 1514, a finals del regnat, la cosa no era molt diferent:

que en altres temps los Sereníssimos Reys d'Aragó y Comtes de Barcelona, progenitors y predecessors de Vostra Altesa, de gloriosa recordatió són stats molt servits dels dit Principat y Ciutat y ab los dits serveys principalment han tant augmentat la Real Corona de Aragó, y encara que per nostres demèrits de present siam vinguts a molta disminutió havent respecte al stament en que en lo passat stavem.³²

Aquesta percepció de crisi pot ser ajuda a explicar d'una banda la bona rebuda que es va donar al nou rei Ferran i també la imatge gairebé messiànica que els barcelonins li van atribuir. La ciutat era ben conscient de la situació de debilitat política i econòmica en que es trobava i, possiblement, aquestes lamentacions també tenien dos objectius més: evitar pressions econòmiques de la monarquia i guanyar-se el seu interès i benignitat al fer peticions a la Corona.

Podem considerar exagerades, doncs, aquestes expressions? Si ens fixem en les dades objectives, pel que fa a la població Barcelona devia sortir de la guerra amb uns 20.000 habitants, i en 1496 devia tenir uns 28.500, lluny dels 33.000 que havia tingut en 1463.³³ En termes econòmics, les xifres conegudes tampoc semblen mostrar una falta de sinceritat dels consellers. La Taula de Canvi havia fet fallida el 1468 durant la Guerra Civil i es

³¹ *Llibre de les solemnitats de Barcelona: edició completa del manuscrit de l'arxiu històric de la ciutat*, Barcelona, Institució Patxot, 1930-1947, vol. I, p. 337.

³² Els consellers de Barcelona a Ferran II, 20 de juny de 1514. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB): Consell de Cent 1B-VI34, fol. 133.

³³ I. Armenteros, *Cataluña en la era de las navegaciones. La participación catalana en la primera economía atlántica (C. 1470-1540)*, Vilassar de Mar, Fundació Ernest Lluch-Milenio, 2012, p. 47.

recuperava lentament. Tot i que no s'ha conservat la documentació de la institució per la major part del regnat, les mesures de redreç aplicades a partir dels anys 1480 van tenir un efecte positiu, si hem de fer cas als pocs estudis de que disposem i que marquen una millora a partir del 1500.³⁴

El pariatge, en la mesura que serveix com a indicador de l'evolució del comerç, marcava unes dades un 21% inferior entre 1473 i 1477 que les de 1451. A partir d'aquest any comença una tímida recuperació de la tradicional ruta de Llevant, es nomenen còsols i es fan entre 1477 i 1503, 31 viatges. A partir de la dècada de 1490 comencen a aparèixer viatges en direcció a l'Atlàntic: Andalusia, Portugal, Galícia, Londres, Irlanda, Madeira, Canàries i la costa atlàntica africana on els catalans portaven panses, ametlles, safrà i manufactures i carregaven peix salat, cuirs, sucre, esclaus i productes americans i africans (espècies i or).³⁵ Ara bé, bona part d'aquests trajectes no es fan amb naus catalanes: portugueses, andaluses, valencianes o d'altres ports catalans. Pel que fa a la presència de mercaders estrangers a la ciutat, sabem de la presència de mercaders florentins, genovesos —estudiats per Madurell—³⁶ alemanys o portuguesos, encara que aquests estarien menys temps i en tots els casos apareix com un port secundari dins les diverses xarxes que es van anar creant a la península i que implicaven ciutats com València, Sevilla o Lisboa.³⁷

En altres zones, les mesures proteccionistes a favor dels catalans a Sicília, Sardenya i les places conquerides al nord d'Àfrica devien tenir un impacte poc important, encara que en aquelles circumstàncies tot era millor que el que hi havia.

A més, Barcelona va començar a interessar-se per Castella, tant per comprar blat com per portar productes via les “ferias”, com Medina del Campo en 1481.

A finals del xv, segons Armenteros, hi va haver dues dades significatives: un augment dels contractes de venda d'esclaus amb un pic entre 1488 i 1500 i un augment dels contractes d'aprenentatge signats a Barcelona per joves d'arreu de la Corona d'Aragó.³⁸

Pel que fa a l'evolució de les activitats productives de la ciutat, les dades són heterogènies i incompletes i sobre la producció menestral no tenim dades.

³⁴ V. Vázquez de Prada, “La institució bancaria en Barcelona”, *Pedralbes: revista d'història moderna*, 13 (1), Barcelona, 1993, pp. 495-504.

³⁵ I. Armenteros, *Cataluña en la era...* (2012), p. 156.

³⁶ J. M. Madurell i Marimon, “Ambrogio Fatinanti, mercader genovés a Barcelona: 1472-1497, *Atti del I Congresso Storico Liguria-Catalogna, Istituto Internazionale di Studi Liguri*, 1974, pp. 523-528.

³⁷ D. Igual; G. Navarro Espinach, “Los genoveses en España en el tránsito del siglo xv al xvi”, *Historia. Instituciones. Documentos*, 24, Sevilla, 1997, pp. 261-332.

³⁸ I. Armenteros, *Cataluña en la era...* (2012), p. 48.

La conclusió en l'aspecte econòmic és la que ens ofereix Ivan Armenteros:

Ciertamente, la ciudad estaba arruinada por una década de guerra, con una clara pérdida demográfica que se habría recuperado, aunque parcialmente, hasta pasado 1497, una flota comercial prácticamente inoperante, una clase mercantil que había perdido importantes mercados en el espacio mediterráneo y ante un contexto internacional, marcado por la basculación comercial hacia el Atlántico, que obligaba a reconfigurar buena parte de las estructuras económicas heredadas del período bajomedieval ante el nuevo mundo moderno que se abría a pasos agigantados.³⁹

Per tant, partint de bases molt baixes, l'economia barcelonina i cal suposar que catalana, va fer durant aquest període un procés de reestructuració i de reconversió per intentar introduir-se en el nou mercat atlàntic tot aprofitant el cicle expansiu de l'economia europea. Això sí, de cap manera es pot suposar una tornada als nivells anteriors a la crisi. La qüestió és si aquest modest creixement es perllongaria en el temps en quantitat i qualitat per poder considerar que en la segona meitat del segle XVI s'havia arribat al punt de transformació de l'economia catalana que proposava Garcia Espuche.⁴⁰

LA INTERVENCIÓ DE FERRAN II EN EL MUNICIPI BARCELONÍ

La interpretació política del regnat està totalment condicionada per la interpretació de Vicens com ja hem comentat, tot i les objeccions i matisos que s'han fet de la lectura de Vicens: Torras, Casals, Serra, Belenguer... Amb el que avui sabem fer una lectura exclusivament local de la intervenció reial a Barcelona resulta molt incomplet i es fa necessari emmarcar les seves actuacions en un nivell d'anàlisi que aplegui altres iniciatives reials, no només en el Principat, sinó en els altres territoris de la Corona.

Encara que no és aquest el lloc d'analitzar-ho, cal esmentar la necessitat de revisar la política en els darrers anys del govern de Joan II en el sentit d'esbrinar fins a quin punt els fonaments de la política del seu successor les havia posat l'ancià monarca, o quina part d'ella, o si realment Ferran II partia de propostes pròpies i originals.⁴¹ En qualsevol cas no es pot menys tenir el procés de recomposició social i política dels darrers anys del regnat, que es va fer de manera incompleta, perquè la Capitulació de Pedralbes no

³⁹ I. Armenteros, *Cataluña en la era...* (2012), p. 328.

⁴⁰ A. Garcia Espuche, *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Madrid, Alianza, 1998.

⁴¹ Aquesta interessant qüestió havia estat plantejada per M. J. Pélaez, *Catalunya després de la guerra civil del segle XV: institucions, formes de govern i relacions socials i econòmiques (1472-1479)*, Barcelona, Curial, 1981.

es va aplicar de tot, especialment pel que fa al retorn de les propietats requisades a banda i banda. També Barcelona va tenir problemes per recuperar les confiscacions de rendes i els seus ciutadans per recuperar les pensions que Joan II els hi havia confiscat durant la guerra dels censals cobrats sobre Mallorca, Aragó o altres poblacions catalanes.

Malgrat que les relacions entre la classe dirigent catalana i el vell monarca no van ser mai cordials, aquell no s'oposà a un tancament de l'oligarquia barcelonina a partir de la creació de la matrícula de ciutadans i mercaders de 1479: l'ingrés a la matrícula s'havia de fer per cooptació, cosa que portà a una estricta admissió només dels hereus d'aquells que ja ho eren i formaven part de la facció dominant tot i les protestes de molts dels exclosos. El resultat era que els càrrecs estaven monopolitzats per molt poca gent, les famílies Sapilla, Gualbes, Sestrada, Llull, Marquet, Oliver, Ros i sis famílies de mercaders (Bret, Junyent, Ponçgem, Quintana, Rovira i Viastro).⁴² I el cap de tot aquesta colla era Jaume Destorrent, cridat a ser home de confiança de Ferran II.

No entrarem en el detall de les diverses fases de la intervenció de Ferran II a la capital. Em de tenir present que el rei partia d'un seguit de reptes als que havia de fer front si volia consolidar la preeminència reial a Catalunya.

El primer era assegurar-se al grup majoritari de la classe dirigent catalana. En aquest sentit, les corts de 1480-81 van ser fonamentals. Hem de tenir present que seran les primeres corts que es clouran normalment en situació de pau després de les de 1456. De fet, des de 1440, les corts catalanes havien estat plenes d'irregularitats. I durant la guerra van haver diversos intents de reunions de parlaments i corts també frustrats: al Parlament celebrat a Cervera, ni tan sols es va convocar a Barcelona, les de 1469-1470 convocades a Montsó ho van ser en situació de guerra civil i no va assistir cap membre del braç reial i, acabada la guerra, les de 1473 no es van cloure i per la mort de Joan II el 1479 van decaure. De tal manera que aquella primera congregació tenia molt de reconciliació, com es va veure en la legislació aprovada. En l'àmbit social, Ferran II no va dubtar a abandonar els remences acceptant la constitució "Per lo Senyor" que tornava a la seva plenitud els mals usos suspesos per la sentència arbitral de 1455.⁴³ En el mateix àmbit d'acontejar les pretensions de la noblesa caldria afegir un nou compromís per fer efectius els retorns de propietats que havien can-

⁴² J. Vicens Vives, *Ferran II...* (2010), vol. I, p. 147; P. Català i Roca; J. Gala i Fernández, "Tres consellers en cap de Barcelona imposats pel rei (1490-1492), *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. El món urbà de la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, volum III, pp. 164-174.

⁴³ Caldria, però, estudiar l'efectivitat real d'aquesta constitució, atès que sembla que moltes comunitats pageses havien anat arribant a acords propis amb els seus senyors feudals ja durant la guerra civil i la postguerra per la remissió dels mals usos.

viat de mà durant la guerra i el que va resultar fonamental: la renúncia de la monarquia a recuperar patrimoni reial alienat durant trenta anys i que permetia, doncs, consolidar les possessions nobiliàries al menys una generació més, tot i que aquesta renúncia s'aniria renovant també en temps dels Àustria.

Pel que fa als grups oligàrquics urbans, l'acceptació de la famosa "Constitució de l'Observança", que era una garantia del respecte de l'ordenament constitucional, com l'adopció de mesures proteccionistes pel que fa al comerç. Si l'Observança sembla feta pensant en els pactistes que es van oposar a Joan II, les mesures econòmiques tenen un indiscutible flaire dels antics buscaires. I encara, per reblar-ho tot, el reconeixement del deute públic emès per la Generalitat i el Consell de Cent per pagar la guerra contra Joan II.

De qui va ser la iniciativa de totes aquestes mesures? Vicens sempre li atribuï el protagonisme gairebé únic al nou monarca, mentre que Eva Serra ha mantingut que la dinàmica política de les corts acostumava a ser que els braços proposaven i el rei acceptava, malgrat que, formalment, les constitucions estiguin redactades com si fossin iniciativa reial. El conjunt d'allò que s'aprovà el 1481 seria el resultat d'una negociació entre parts i del punt d'acord entre els diversos implicats: nobles, ciutats i rei. Respecte als interessos materials dels dos primers i reconeixement preeminencial del segon. No era un mal resultat, vistos els precedents.

Des d'aquest marc general, podem tornar a replantejar l'actuació posterior de Ferran II a Barcelona: ampliar el grup dirigent, assegurar els interessos econòmics dels censalistes, augmentar la influència reial i desactivar políticament tant com fos possible el municipi barceloní. Justament el mateix programa que es plantejava per la Generalitat i que seria executat el 1488 amb la suspensió de les eleccions dels nous diputats i la intervenció de la institució fins la introducció de la insaculació el 1493.

Tenint present que la Generalitat és una diputació sorgida de les corts, l'actuació del rei era totalment il·legal i el terme cop d'estat, tot i el seu anacronisme, s'ha fet servir com una forma expressiva per descriure-ho. I resulta senzill, seguint la seqüència dels fets, traspasar aquest mateix judici a les actuacions que entre 1488 i 1498 va fer Ferran II a Barcelona. No va suspendre també eleccions? No va nomenar directament els consellers? No va canviar, finalment, el Privilegi de la ciutat introduint la insaculació i variant la proporció de ciutadans, mercaders, artistes i menestrals? Sí, però és que això el rei, a Barcelona, podia fer-ho: "pugam com a rey e señor proveyr de nova forma de regiment de la manera que a nós sera vist fahedor".⁴⁴

En realitat, Ferran II no va derogar totalment el privilegi d'Alfons IV de 1455 sinó que va esmenar la part del regiment del Consell de Cent, tal i com es diu en el text de 1493. En ell s'estipulava l'augment del nombre de jurats

⁴⁴ ACA: Cancelleria 3569, fol. 91v. citat a: J. Vicens Vives, *Ferran II...* (2010), vol. III, p. 281.

a 144 –48 ciutadans i 32 dels altres tres– i l'elecció per sorteig de 12 electors –tres de cada ma– que escollirien els cinc consellers, tres ciutadans un mercader i un correlatiu cada any artista o menestral.

Vicens considerà aquesta reforma un triomf del bàndol destorrentista,⁴⁵ tot i que és evident que el nou sistema trencava el control gairebé absolut que havia mantingut fins aleshores. Més aviat sembla, un cop més, el punt de trobada de la correlació de forces entre els diversos sectors de l'oligarquia i el propi rei que havia tingut un altre escenari per la seva relació, les corts que s'havien celebrat a Barcelona aquell mateix any.

Quedaven encara qüestions d'ordre intern per resoldre pel que fa al tancament de la classe dirigent barcelonina i aquest pas es donà el 1498 amb un nou regim que, si fem cas al redactat tenia dues intencions: “extinguir tota manera de passió i murmuració de e entre les ciutadans e encara annuir a les supplicacions a nós fetes per los militars de la dita ciutat”.⁴⁶ És indiscutible que la introducció de la insaculació suposava desactivar els conflictes de bàndols de l'interior de la ciutat. Però no és menys evident que també era una forma de desactivar políticament els consellers. Sortits de l'atzar del rodolí, es trencava la connexió entre els 144 jurats del Consell de Cent i els cinc consellers, amb quina autoritat i influència podrien els consellers pressionar damunt el plenari? Quins mecanismes de pressió podia fer servir el Consell de Cent sobre els seus jurats?

L'altre punt clau era el control de les matrícules i les bosses d'insaculació.⁴⁷ En aquest sentit, el privilegi atorgava al propi rei fer la primera de les llistes dels cinc consellers i continuar fent-ho cada quatre anys o al seu gust sempre que ho considerés convenient. El “Beneplàcit Reial” a fer qualsevol esmena o canvi en el privilegi restaria en mans del rei per després passar perpetuament a la ciutat.

La creació de la matrícula dels ciutadans honrats de 1509 seria el darrer punt en la reforma de l'arquitectura política i social del Consell de Cent a l'aplegar en un sol grup els ciutadans i els militars, ja que tot i que en 1498 ja s'havia obert la porta a la entrada d'aquests darrers, el conflictes amb els ciutadans havien començat des del primer moment. El 1499 ja va caldre fer un pegat reformant el privilegi de l'any anterior per aclarir la proporció de militars que havien d'ocupar conselleries. Fusionant els dos grups en un de sol, que és el que es va fer finalment, la pau entre elits es va establir definitivament.

Quins efectes van tenir les diverses intervencions municipals? Es va coronar amb èxit la desactivació política del Consell de Cent. A les corts de 1510, davant la resistència de l'estament reial a votar el donatiu, el llocti-

⁴⁵ J. Vicens Vives, Ferran II... (2010), vol. II, p. 184.

⁴⁶ ACA: Cancelleria 3553, citat a: J. Vicens Vives, Ferran II..., vol. III, p. 341.

⁴⁷ He seguit bàsicament J. M. Torras, Els municipis catalans... (1983).

ment general Jaime de Luna, enviat pel rei, va acabar per suspendre els consellers i la Vint-i-quatrena de corts el 26 de juliol. Durant una jornada, els consellers van restar suspesos del seu càrrec, temps suficient per a que reulessin i acceptessin avançar en la cloenda de les corts. El 1512 no va caldre arribar a aquest punt: absent Ferran de Montsó, va ser Germana de Foix la que amenaçà amb repetir la mateixa acció i, novament, els consellers van acceptar retirar l'impediment al donatiu de les corts.

Per tant no ha de sorprendre gens que en els darrers anys del regnat, i especialment després dels incidents de 1510, el Consell de Cent insistís de forma reiterada en demanar a Ferran la renúncia al Beneplàcit Reial. Així es va plantejar tant a les corts de 1512 com de 1515 amb resposta negativa per part de la reina Germana en nom del seu marit.⁴⁸

I EL REDREÇ ECONÒMIC: HISENDA I L'EXEMPLE DEL MERCAT DELS CENSALS

Al llarg de la relació entre el rei i la capital catalana, totes les seves intervencions polítiques tenien sempre una justificació econòmica: tornar una hisenda sanejada a la ciutat. L'èxit sembla indiscutible després del privilegi de 1498 i fins el 1507 es van amortitzar 40.000 lliures de deute entre d'altres mesures com una reconversió de censals al 5% d'interès a 4% i el 1.500 fins i tot es produïa un lleuger superàvit per primer cop,⁴⁹ i en anys successius es fa fins i tot una disminució en la pressió fiscal: s'anul·là el dret extraordinari sobre la llenya el 1505 i el 1506 es produïran reduccions dels drets cobrats sobre el vi i la farina. Situació de bonança fugissera, ja que a partir de 1509 tornen els dèficits, que van augmentant progressivament fins una nova i espectacular millora a partir de 1525 gràcies a nous canvis en l'estructura fiscal.⁵⁰

Si Barcelona doncs, va millorar la seva situació fiscal i econòmica en general, això no va evitar una pèrdua de preeminència com a capital financera de la Corona d'Aragó. Igual que a Barcelona i Catalunya, la reestructuració del deute es va fer en els altres territoris com Aragó o Mallorca i no hem de perdre de vista l'antagonisme en els interessos de les parts.

A Aragó, com també es va fer a Mallorca, durant la guerra civil es va bloquejar el pagament de les pensions dels censals en mans dels catalans

⁴⁸ A. Casals, "Les Corts catalanes de 1510-1520: una etapa d'irregularitats". *Afers, Fulls de recerca i Pensament*, V-9, Catarroja, 1990, pp. 23-37.

⁴⁹ J. Dantí, "El govern de la ciutat de Barcelona a l'època moderna: estabilitat institucional, dificultats financeres i relació amb el poder reial", *Barcelona, Quaderns d'Història*, 5, Barcelona, 2001, p. 137.

⁵⁰ I. Fernández Terricabras, "Una aproximació a l'estudi de la hisenda local: Els impostos del vi a Barcelona (1500-1525)", *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 11, Barcelona, 1991, pp. 53-66.

contraris a Joan II. Al finalitzar el conflicte i malgrat els compromisos adquirits, el rei no va mostrar massa interès –pot ser no podia?– en resoldre la reclamació del deutors per un cantó i dels regnes que volien eixugar el deute d'una o altra manera.

Sesma Muñoz va estudiar com s'afrontà el problema entre la Diputació aragonesa i els censalistes catalans. Malgrat Ferran II va aprovar la petició plantejada per Barcelona el 1479 de que la Diputació aragonesa pagués el total de les pensions degudes des de la guerra, posteriorment va canviar d'opinió. Fins el 1499 no va arribar una concòrdia que va suposar pels censalistes renunciar a la meitat de les pensions de la guerra, 16.000 lliures a canvi de cobrar la totalitat dels endarreriments entre 1473 i 1479 i la discussió sobre la devaluació de la moneda de compta aragonesa, la lliura jaquesa, quedà per més endavant sota l'arbitratge de l'arquebisbe de Saragosa, Alfons d'Aragó.

Els incompliments dels compromisos aragonesos duria a una veritable guerra de “marques” posades pels censalistes catalans que seran un greu inconvenient per la normalització de la relació entre el regne i el Principat i un greu perjudici pels interessos comercials aragonesos. A partir del 1502, la Diputació aragonesa començarà un procés de renacionalització del deute públic eliminant fins el límit del possible els censalistes catalans. Fins al punt que el 1512 el deute amb els catalans s'havia reduït en pràcticament un 50% pel que fa al capital i un 43% pel que fa a les pensions.⁵¹

A Mallorca la presència dels creditors catalans era encara més feixuga, especialment des de 1392 quan un representant del Principat controlava els comptes de l'illa per assegurar el pagament de les pensions. Al llarg del xv, l'evolució va ser el del creixement del deute i successius acords amb els censalistes catalans, com en 1405 –el Contracte Sant–, en 1431 després de sis anys de suspensió de pagaments s'arribà a una nova concòrdia signada a Barcelona. En tots aquests casos es cercava una millora en les finances locals que, malgrat tot, afavorien més els interessos dels catalans per davant dels mallorquins. Després de la Guerra Civil catalana, es plantejà a Mallorca el mateix problema que a Aragó: el impagament de les pensions dels enemics de Joan II que, d'acord amb la Capitulació de Pedralbes havien de recuperar els seus emoluments. Això va portar a una nova Concòrdia, el 1484, que suposà una victòria en tota regla dels interessos catalans i barcelonins –la majoria eren capitals de ciutadans barcelonins–. Posteriorment, però, la Pragmàtica de 1499 sobre la hisenda pública i els nous acords de 1504 van fer que la presència dels creditors catalans disminuís sensiblement en comparació amb començaments del segle xv, ja que tan sols una quarta part del deute de Mallorca estava col·locada a Barcelona.⁵²

⁵¹ J. A. Sesma Muñoz, *La Diputación...* (1977), pp. 209-226.

⁵² Hi ha nombrosa bibliografia sobre aquesta qüestió. Sense cap ànim d'exhaustivitat: P. Cateura, “Mallorca: De la revuelta foránea al fracaso del redreç”, *Pedralbes: Revista*

Pere Verdés qualificà Barcelona de “capital financera del Principat i, en menor grau, de la Corona d’Aragó”.⁵³ Però al llarg del regnat de Ferran II aquesta situació anà canviant, fins i tot en relació al propi mercat creditici català, si hem de prendre com a referència el cas de Cervera. En 1481 Ferran II aplicava una condonació de les pensions impagades als barcelonins durant la guerra i una congelació de quinze anys dels interessos dels censals a la que s’afegí una nova reducció d’interessos i una política de substitució dels censalistes barcelonins per altres de locals, cosa que portarà a una important disminució de la titularitat barcelonina del deute cerveri.⁵⁴

CONCLUSIONS

Torbat, perdut en una vall pregona
de pensaments, esta lo meu espirit;
del Principat quasi l’has pervertit
e poble teu, oh cruel Barcelona!
En temps passat la pus segura plaça
eres del mon, e dels bens de tothom;
per totes gents havies gran renom:
ara t’escup e tothom te rejaça.⁵⁵

Cal dir que aquests versos són de la propaganda joanista de la Guerra Civil? Tot i així hi havia una part de veritat en aquest retret: el desgast polític i econòmic de Barcelona era indiscutible per a tothom el 1479. Malgrat la Capitulació de Pedralbes, poc s’havia avançat en la restitució dels interessos barcelonins a la mort de Joan II. El vell rei devia tenir pocs incentius per complir la seva paraula.

El nou rei, esperat amb esperances gairebé messiàniques pels súbdits barcelonins, tenia per davant una enorme tasca que, buscant referents mitològics, bé el podien fer semblar Hèrcules. Però, finalment, optà per les solucions més pragmàtiques. “L’estructuració de Catalunya per Ferran el Catòlic fou gairebé total. El país (...) es deixà configurar com blana cera pel

d’Història Moderna, 13 (1993), vol. 1, pp. 27-34. J. Morelló, “Mallorca i la seva dependència financera del Principat (ss. XIV-XV): estudi dels censalistes catalans”, *Anuario de Estudios Medievales*, 33, vol. 1, Barcelona, 2003, pp. 119-169; J. Morelló, “Els creditors barcelonins i la gestió del deute públic de Mallorca”, *Barcelona: Quaderns d’Història*, 13, Barcelona, 2007, pp. 313-350; A. Santamaria, “Sobre la gestión fiscal y la coyuntura económica en Mallorca en torno al año 1510” *Mayurqa*, 14, Palma de Mallorca, 1975, pp. 21-61.

⁵³ P. Verdés i Pijoan, “Barcelona, capital del mercat del deute públic català, segles XIV-XV”, *Barcelona: Quaderns d’Història*, 13, Barcelona, 2007, p. 285.

⁵⁴ P. Verdés i Pijoan, “Barcelona...” (2007).

⁵⁵ “Sirventesi contra Barcelona” a M. De Riquer, *Antologia de poetes catalanes. I: Època medieval*, Barcelona, Galàxia Gutenberg – Cercle de Lectors, 1997, p. 398.

seu monarca”.⁵⁶ Sap greu dir-ho, però no podem estar d’acord de cap manera amb Vicens Vives. El rei va haver de confrontar el seu programa de reformes amb les propostes i interessos d’una oligarquia que després de la guerra civil havia perdut una part de la seva cohesió interna i no pot ser vista com un únic bloc monolític.

En aquest sentit, possiblement Ferran flairà bé la situació creada: Barcelona ja no era la capital indiscutible i en bona mesura, la política reial va buscar accentuar aquesta situació. La retallada en les seves possessions senyoriales i el bloqueig del carreratge apunten en aquesta direcció. En la reforma de la Generalitat la posició assolida per la capital no arribava als nivells hegemònics de Saragossa o València en les seves respectives Diputacions.

Què va unificar el grup dirigent i li va lliurar Barcelona? Cert. Però va haver de limitar el seu poder a la seva vida ja que el seus successors no mantindrien el dret a la revisió de les bosses d’insaculació, un mecanisme tan poderós que va ser això el que Felip IV de Castella exigí després de la rendició de Barcelona de 1652. Però aquesta oligarquia havia perdut part de la seva influència en la Corona d’Aragó i el propi Principat per la debilitat dels seus fonaments econòmics i per la seva expulsió dels mercats del deute públic aragonès i mallorquí.

El marc de relacions socials quedava fixat en les institucions polítiques i les constitucions: el domini social de la noblesa sobre la pagesia i el monopoli ciutadà de la ciutat a canvi de la desactivació política de la Generalitat i Consell de Cent.

La historiografia ha donat darrerament una nova lectura al fet del poder urbà en les monarquies compostes. Des de la idea de la pluralitat de poders fins a la imatge de les “petites repúbliques” s’ha fet una reivindicació de la capacitat de interlocució –i gairebé de contrapoder– de les urbs de la Monarquia Hispànica, que Manuel Herrero ha qualificat de “monarquia de repúblicas urbanes”.⁵⁷ En paral·lel, el paper del marc urbà tant com a creadors de identitats o com a escenaris de conflicte, ha demostrat un important vigor historiogràfic.⁵⁸ No deixa de ser paradoxal que aquests nous impulsos a l’estudi del món urbà es centrin en Castella, Amèrica o Itàlia però passin de llarg del fet urbà de la Corona d’Aragó, una mancança de la

⁵⁶ J. Vicens Vives, *Els Trastàmara...* (1956), p. 232.

⁵⁷ M. Herrero Sánchez, *Repúblicas y republicanismo en la Edad Moderna (siglos XVI-XVIII)*, Madrid, Fondo de Cultura Económica, 2017. Sobre la idea de policentrisme referido a la Monarquia Hispànica: P. Cardim, T. Herzog, J. J. Ruiz Ibáñez, G. Sabatini (eds.), *Polycentric Monarchies. How did Early Modern Spain and Portugal Achieve and Maintain a Global Hegemony?* Eastbourne, Sussex Academic Press, 2012.

⁵⁸ Val molt la pena veure: T. A. Mantecón Novellán, O. Rey Castelao, “Identidades urbanas en la Monarquía Hispánica: policía y cultura cívica”, T. A. Mantecón Novellán, O. Rey Castelao, *Identidades urbanas en la monarquía hispánica*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2015, pp. 17-42.

que els primers responsables som els propis historiadors de l'àmbit catalano-aragonès.

En qualsevol cas, el 1516 Barcelona estava perdent els senyals de capital reial. Joan II havia cedit el palau reial menor o de la reina –enderrocat el 1857– als Requesens. Ferran II destinà una ala del palau reial major a la Inquisició el 1487, i el 1542 el palau fou destinat a aixoplugar les escrivanies de la Reial Audiència.⁵⁹ Aquell any, la Monarquia desapareixia físicament de Barcelona i, per tant, deixava de ser una de les seves capitals. Però aquest procés aniria paral·lel a un nou creixement econòmic de la ciutat i una major autonomia política després de la mort del rei. No tornaria a ser la capital de la Corona fins el 1705, però renaixeria, i amb molta força, la capital de Catalunya.

⁵⁹ E. Serra, “Poder polític...” (2003).